DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-6

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ШКІЛЬНОЇ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

Бондаренко Олександр Володимирович,
викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ,
вул. Успенська, 1, м. Одеса, 65014, Україна

Вступ

Сучасне освітнє середовище є не лише простором для здобуття знань, а й важливою сферою соціалізації дитини, формування її світогляду, ціннісних орієнтирів, комунікативних навичок та моделей поведінки. У шкільному віці відбувається активне становлення особистості, розвиток емоційної сфери, усвідомлення власної гідності, прав та відповідальності, а також набуття досвіду взаємодії з однолітками й дорослими. Водночас освітній процес супроводжується численними суперечностями, зумовленими віковими, психологічними, соціальними та комунікативними особливостями його учасників. У зв'язку із цим конфлікти між учнями, педагогами, батьками та адміністрацією закладу освіти є об'єктивним явищем, яке потребує не лише своєчасного реагування, а й створення ефективної системи їх попередження та конструктивного врегулювання.

Особливої гостроти ця проблема набуває тоді, коли звичайний міжособистісний конфлікт переростає у систематичне психологічне або фізичне насильство, цькування, приниження, соціальну ізоляцію чи інші форми булінгу. Ми погоджуємося з тими авторами, які вважають булінг негативним соціальним явищем в освітньому просторі, який є поширеним саме у підлітковому середовищі[217, 218]. В освітньому середовищі булінг може виявлятися у формі образ, погроз, поширення принизливої інформації, ігнорування, виключення з колективу, пошкодження особистих речей, фізичного насильства, а також переслідування із застосуванням цифрових технологій. До вказаного слід додати, що його небезпека полягає не лише у безпосередньому заподіянні шкоди потерпілій дитині,

[217] Бондар В. І., Лях Т. Л., Нохріна І. С. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 11. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1

[218] Денисюк М. Я. Діяльність ювенальної превенції України щодо протидії булінгу у шкільному середовищі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. № 39. С. 120. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10200438

а й у формуванні загальної атмосфери страху, недовіри та безкарності, яка негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу.

Причини конфліктної та агресивної поведінки дітей є комплексними. На них можуть впливати особливості сімейного виховання, досвід пережитого насильства, відсутність належної емоційної підтримки, труднощі адаптації в колективі, низький рівень комунікативної культури, прагнення до самоствердження, а також некоректна поведінка дорослих. Важливу роль у формуванні психологічного клімату в учнівському колективі відіграє педагог, який є авторитетом для дітей. Поділ дітей на «успішних» і «проблемних», ігнорування проявів приниження, несправедливе ставлення або небажання вчасно реагувати на конфлікт можуть сприяти закріпленню неформальної ієрархії та нормалізації насильницьких моделей поведінки[219]. Відповідно до викладеного, забезпечення безпечного освітнього середовища вимагає відповідальності не лише від учнів, а й від педагогічних працівників, батьків, психологічної служби та адміністрації закладу освіти.

Додатковим чинником, який істотно ускладнює психоемоційний стан дітей в Україні, стала збройна агресія російської федерації. З цього приводу слушною є думка В. Ісаченко, яка зазначає, що погіршення умов вільного перебування у звичному середовищі, постійна напруга через повітряні тривоги та звуки сирен, занепокоєння за життя і здоров'я рідних та близьких, систематичне порушення сну й інші наслідки воєнного стану можуть призводити до тяжких психологічних наслідків, зокрема адиктивної поведінки, агресії, суїцидальних проявів, а також до кризи життєвих сенсів, що формується під впливом невизначеності майбутнього, втрати віри у покращення ситуації, почуття безпорадності та провини через неможливість змінити існуючі обставини[220].

У зв'язку з цим, вважаємо, що негативний вплив війни на психічний стан особистості набуває комплексного характеру та особливо гостро проявляється серед здобувачів освіти, які є однією з найбільш психологічно вразливих категорій населення. Воєнні дії, повітряні тривоги, обстріли, вимушене переміщення, розлучення з членами сім'ї, втрата близьких, зміна місця проживання та навчання, тривале дистанційне навчання, соціальна ізоляція й постійне відчуття небезпеки негативно позначаються на їхньому психологічному благополуччі. До того ж

[219] Мирза С. С., Кривопиша А. О. Шкільна медіація як спосіб подолання булінгу та захист прав дітей. *Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27 жовтня 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 69.

[220] Ісаченко В. Оптимізація соціально-психологічного клімату в умовах війни. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 2 (11). С. 51.

у частини дітей це може проявлятися підвищеною тривожністю, замкненістю, дратівливістю, агресивністю, труднощами у спілкуванні та зниженням здатності конструктивно реагувати на суперечності. Високий рівень тривожності негативно впливає на навчальний процес, створюючи труднощі у соціалізації, знижуючи концентрацію уваги та ускладнюючи виконання навчальних завдань[221]. Відповідно, конфліктні ситуації у шкільному середовищі дедалі частіше потребують не лише дисциплінарної оцінки, а й уважного врахування психологічного стану дитини та обставин, у яких вона перебуває.

Традиційні способи реагування на шкільні конфлікти переважно ґрунтуються на адміністративному втручанні, встановленні винної особи та застосуванні до неї дисциплінарних заходів. Безумовно, у випадках насильства, булінгу або іншої протиправної поведінки відповідні факти повинні бути належним чином зафіксовані, розглянуті компетентними органами, а права потерпілої дитини – невідкладно захищені. Водночас виключно каральний підхід не завжди дає змогу усунути причини конфлікту, відновити почуття безпеки, змінити поведінку його учасників та сформувати в них відповідальне ставлення до наслідків власних дій. Формальне покарання може припинити окремий прояв агресії, однак не обов'язково сприяє відновленню взаєморозуміння чи запобіганню повторенню аналогічних ситуацій.

Відповідно до вище зазначеного, актуальним напрямом розвитку сучасної освітньої політики є впровадження відновного підходу, спрямованого не лише на встановлення факту порушення, а й на усвідомлення заподіяної шкоди, відновлення комунікації, прийняття відповідальності та пошук взаємоприйнятного способу подолання наслідків конфлікту. Одним із найбільш перспективних інструментів реалізації такого підходу є шкільна медіація, яка передбачає врегулювання конфлікту за участю нейтрального посередника та ґрунтується на добровільності, конфіденційності, рівності сторін, взаємній повазі й самостійному прийнятті рішення учасниками. Як слушно зазначає Р. Г. Новгородський та Д. В. Пилипенко, саме шкільна медіація є тим соціальним інструментом, який дозволяє ефективно попереджати конфлікти і вирішувати їх, створюючи безпечне середовище для всіх учасників навчально-виховного процесу[222].

[221] Воронова В., Ковальчук В., Велько К. Психоемоційний стан учнів підліткового віку в умовах війни в Україні. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2025. Т. 3, № 1. С. 35. DOI: https://doi.org/10.31891/pcs.2025.1(1).117

[222] Новгородський Р. Г., Пилипенко Д. В. Шкільна медіація як технологія розв'язання конфліктів у закладах середньої освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2022. № 1. С. 63. DOI: https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-1

Значення шкільної медіації не обмежується вирішенням уже наявних конфліктів. Її впровадження сприяє формуванню у здобувачів освіти навичок ненасильницького спілкування, активного слухання, емпатії, конструктивного обговорення суперечностей, відповідального прийняття рішень і поваги до гідності іншої людини. Особливо цінною є модель медіації за принципом «рівний – рівному», за якої посередниками виступають самі учні, які пройшли відповідну підготовку та діють за організаційної та методичної підтримки координатора-педагога[223]. На наше глибоке переконання, такий підхід підвищує рівень довіри між дітьми, розвиває учнівське самоврядування та сприяє формуванню культури миру в закладі освіти.

Водночас шкільна медіація не може розглядатися як універсальна заміна передбачених законом процедур реагування на булінг, насильство чи інші правопорушення. Її застосування є допустимим лише за умови добровільної та усвідомленої участі сторін, відсутності загрози життю і здоров'ю дитини, належного врахування віку, психологічного стану та співвідношення сил між учасниками конфлікту. У випадках систематичного насильства або істотного дисбалансу між сторонами першочергового значення набувають припинення протиправної поведінки, забезпечення безпеки потерпілої особи та залучення компетентних органів і фахівців. Отже, медіативний і правозахисний механізми повинні не протиставлятися, а доповнювати один одного.

Таким чином, розвиток шкільної медіації в Україні зумовлений необхідністю формування безпечного, інклюзивного й толерантного освітнього середовища, у якому конфлікти не можуть бути приховані і не вирішені виключно шляхом покарання, а розглядаються також як можливість для навчання, відновлення відносин та формування відповідальної поведінки. В умовах поширення булінгу, посилення психоемоційного навантаження на дітей і педагогів, спричиненого війною, а також необхідності забезпечення найкращих інтересів дитини шкільна медіація набуває значення не лише способу врегулювання окремих суперечностей, а й важливого елементу сучасної системи захисту прав дітей та розвитку правової культури учасників освітнього процесу.

1 Поняття та правова природа шкільної медіації

Сучасний розвиток освітньої системи України зумовлює необхідність пошуку ефективних механізмів попередження та врегулювання конфліктів, що виникають між учасниками освітнього процесу. Традиційні

[223] Петрочко Ж., Лютий В., Косьміна М. Умови впровадження медіації як відновної практики в закладах загальної середньої освіти. *Social Work and Education*. 2025. Vol. 12, № 1. P. 73. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.1.6

адміністративні способи реагування не завжди забезпечують відновлення порушених взаємовідносин, усунення причин конфлікту та формування навичок конструктивної комунікації. У зв'язку із цим дедалі більшого поширення набуває шкільна медіація, яка є одним із найбільш ефективних інструментів формування безпечного освітнього середовища, розвитку культури діалогу та реалізації відновного підходу до вирішення конфліктів.

Нагадаємо, що шкільна медіація – це процедура врегулювання спору (конфлікту) між учасниками освітнього процесу за участі медіатора (нейтрального незалежного посередника), основна мета якого – допомогти учасникам процесу відшукати взаємоприйнятний варіант вирішення конфлікту з максимальним урахуванням інтересів та потреб кожної сторони[224]. Вона є різновидом медіації, що застосовується у сфері освіти з метою добровільного, мирного та взаємоприйнятного врегулювання конфліктів між учасниками освітнього процесу за допомогою нейтрального посередника – медіатора. Її призначення полягає не лише у припиненні конкретного конфлікту, а й у відновленні взаєморозуміння між сторонами, формуванні навичок ненасильницького спілкування, відповідального ставлення до власної поведінки та запобіганні виникненню аналогічних ситуацій у майбутньому. Заслуговує на підтримку висновок Н. О. Приходькіної про те, що шкільна медіація має особливе значення для формування культури діалогу, оскільки діти та підлітки засвоюють навички конструктивного вирішення конфліктів з раннього віку[225].

На відміну від класичної цивільної чи господарської медіації, шкільна медіація має виражену соціально-виховну спрямованість. Вона орієнтована не стільки на досягнення компромісу щодо майнових чи інших правових вимог, скільки на відновлення порушених міжособистісних відносин, формування атмосфери взаємної поваги та забезпечення психологічної безпеки всіх учасників освітнього процесу. У зв'язку із цим її результатом нерідко стає не лише досягнення конкретної домовленості, а й зміна моделей поведінки, розвиток емоційного інтелекту, навичок співпраці та конструктивного вирішення суперечностей.

Правова природа шкільної медіації є комплексною та поєднує правові, педагогічні, психологічні й соціальні елементи. З одного боку, вона

[224] Медіація – інструмент ефективного розв'язання шкільного конфлікту. Вища школа адвокатури НААУ. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/mediatsiya-instrument-efektyvnogo-rozvyazannya-shkilnogo-konfliktu

[225] Приходькіна Н. О. The role of mediation in fostering a culture of dialogue and social cohesion in the community. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2026. № 1 (59). С. 1395. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-1(59)-1385-1405

ґрунтується на загальних принципах медіації, визначених Законом України «Про медіацію»[226], а з іншого – враховує специфіку освітніх правовідносин, особливості розвитку дитини, необхідність забезпечення найкращих інтересів неповнолітніх, вимоги законодавства про освіту та міжнародні стандарти захисту прав дитини. Вважаємо, що шкільну медіацію доцільно розглядати як самостійний напрям застосування медіації, який характеризується власними суб'єктами, процедурними особливостями та специфічною метою.

Основними ознаками шкільної медіації є добровільність участі сторін, нейтральність і незалежність медіатора, конфіденційність процедури, рівність її учасників, самостійність сторін у прийнятті рішення, орієнтація на відновлення взаємовідносин та забезпечення найкращих інтересів дитини. Важливою особливістю є також те, що медіація спрямована на усунення причин конфлікту, а не лише його зовнішніх проявів. Це дає можливість сформувати у дітей відповідальне ставлення до власних вчинків, навчити їх висловлювати свої потреби ненасильницьким способом та враховувати інтереси інших осіб.

Функціонування шкільної медіації базується на системі принципів, які визначають зміст і порядок проведення процедури. Передусім йдеться про принцип добровільності, відповідно до якого жоден учасник не може бути примушений до участі у медіації чи досягнення певної домовленості. Не менш важливими є принципи конфіденційності, нейтральності та неупередженості медіатора, рівності сторін, взаємної поваги, співробітництва та самовизначення учасників конфлікту. Разом із тим для шкільної медіації особливого значення набуває принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, який повинен визначати зміст будь-яких домовленостей та не допускати їх суперечності правам, свободам і законним інтересам неповнолітніх.

Специфіка шкільної медіації зумовлює і особливе коло її суб'єктів. Учасниками процедури можуть бути здобувачі освіти, педагогічні працівники, батьки або інші законні представники дітей, адміністрація закладу освіти, практичні психологи, соціальні педагоги, а також інші особи, права чи інтереси яких безпосередньо пов'язані з виникненням конфлікту. Посередником у процедурі може виступати професійний медіатор або спеціально підготовлена особа, яка пройшла відповідне навчання. У практиці багатьох вітчизняних закладів освіти успішно функціонує вище зазначена нами модель медіації «рівний – рівному», відповідно до якої медіаторами

[226] Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).

виступають учні старших класів, які пройшли спеціальну підготовку та допомагають своїм однолітками конструктивно врегульовувати конфлікти. Така форма роботи сприяє розвитку лідерських якостей дітей, підвищує рівень довіри між учнями та формує культуру взаємоповаги.

Особливістю шкільної медіації є також її тісний взаємозв'язок із діяльністю психологічної служби, органів учнівського самоврядування, служб порозуміння та адміністрації закладу освіти. Ефективність шкільної медіації значною мірою залежить від того, наскільки вона інтегрована у систему виховної роботи закладу освіти та підтримується педагогічним колективом. Такий комплексний підхід забезпечує формування в учнів стійких навичок мирного врегулювання суперечностей і попередження проявів насильства.

Правове регулювання шкільної медіації здійснюється насамперед Законом України «Про медіацію»[227], який визначає загальні засади проведення медіації незалежно від сфери її застосування. Положення цього Закону повною мірою поширюються і на медіацію в освітньому середовищі, однак реалізуються з урахуванням спеціального законодавства, насамперед Законів України «Про освіту»[228], «Про повну загальну середню освіту»[229], «Про соціальні послуги»[230], підзаконних нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України, а також міжнародних стандартів захисту прав дитини, зокрема положень Конвенції ООН про права дитини[231].

Водночас шкільна медіація не є альтернативою виконанню вимог законодавства щодо реагування на випадки булінгу, домашнього насильства чи інших правопорушень. У випадку, якщо конфлікт містить ознаки адміністративного або кримінального правопорушення, медіація не може замінити встановлені законом процедури притягнення винних осіб до відповідальності. Її застосування можливе лише настільки, наскільки це не суперечить вимогам законодавства, не порушує права потерпілої особи та відповідає принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Відповідно медіація повинна розглядатися як додатковий відновний механізм, а не як спосіб уникнення юридичної відповідальності.

---

[227] Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).

[228] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).

[229] Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).

[230] Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).

[231] Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 04.06.2026).

Не менш важливим є розмежування шкільної медіації та дисциплінарних заходів, що можуть бути застосовані адміністрацією закладу освіти. Дисциплінарне реагування має владний характер, ґрунтується на встановленні факту порушення правил поведінки та передбачає застосування визначених законом або локальними актами заходів впливу. Натомість медіація не має на меті визначення винної сторони чи призначення покарання. Її основним завданням є створення умов для конструктивного діалогу, усвідомлення учасниками наслідків своїх дій, добровільного прийняття відповідальності та вироблення взаємоприйнятного способу врегулювання конфлікту.

До вказаного слід додати, що відновний характер шкільної медіації є її головною відмінністю від дисциплінарних процедур. Якщо адміністративні заходи переважно спрямовані на припинення неправомірної поведінки, то медіація орієнтована на усунення причин конфлікту, відновлення довіри між його учасниками, компенсацію заподіяної шкоди та формування навичок мирного співіснування. У багатьох випадках саме такий підхід дозволяє досягти більш стійкого результату, ніж застосування виключно каральних заходів.

Отже, шкільна медіація є комплексним правовим, педагогічним та соціально-психологічним механізмом врегулювання конфліктів, який поєднує принципи добровільності, рівності, конфіденційності та самовизначення сторін із необхідністю забезпечення найкращих інтересів дитини. Вона не може замінити діяльність органів управління освітою чи механізми юридичної відповідальності, а доповнює їх, створюючи умови для відновлення порушених взаємовідносин, формування культури ненасильницького спілкування та зміцнення безпечного освітнього середовища. Отже, розвиток шкільної медіації слід розглядати як один із пріоритетних напрямів удосконалення сучасної системи захисту прав дітей і гуманізації освітнього процесу.

2 Булінг як підстава застосування шкільної медіаці

Однією з найгостріших проблем сучасного освітнього середовища є булінг, який становить складне соціально-психологічне та правове явище, здатне спричиняти тривалі негативні наслідки для фізичного, психічного й емоційного розвитку дитини. Булінг (від. англ. “tobully” – задиратися, знущатися, змушувати погрозами) – це повторювальні, свідомі, навмисні та обдумані дії з наміром нашкодити, викликати страх шляхом

погрози подальшою агресією[232]. Ми погоджуємося з думкою тих науковців, які вважають, що булінг – це свідомі вчинки та поведінка, що спрямовані на те, аби заподіяти шкоду (фізичну чи психологічну) іншій особі, завдати їй страждання[233]. На відміну від звичайного міжособистісного конфлікту, у якому сторони здебільшого мають відносно рівні можливості для захисту власної позиції, булінг характеризується систематичністю агресивної поведінки, заподіянням або загрозою заподіяння шкоди, а також наявністю фактичного чи психологічного дисбалансу сил між кривдником і потерпілою особою. Зазначена нерівність вимагає особливо обережного підходу до визначення можливості застосування шкільної медіації.

Правові засади протидії булінгу в Україні були сформовані Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII[234], яким внесено зміни до законодавчих актів щодо протидії булінгу. У національному законодавстві булінг пов'язаний із діями або бездіяльністю учасників освітнього процесу, що можуть полягати у психологічному, фізичному, економічному чи іншому насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, унаслідок чого могла бути або була заподіяна шкода психічному чи фізичному здоров'ю потерпілої особи. Законодавче закріплення цього поняття стало важливим етапом переходу від сприйняття цькування як внутрішньої проблеми учнівського колективу до визнання його порушенням прав учасників освітнього процесу, яке потребує належного правового реагування.

Закон України «Про освіту» покладає на заклади освіти обов'язок формувати безпечне освітнє середовище, здійснювати заходи щодо запобігання та протидії булінгу, розглядати заяви про його можливе вчинення та забезпечувати захист прав учасників освітнього процесу[235]. У свою чергу, керівник закладу освіти зобов'язаний організувати реагування на відповідне повідомлення, скликати комісію щодо розгляду випадку булінгу та повідомити уповноважені органи у передбачених законом випадках. Детальний механізм такого реагування визначено

[232] Olweus D. Bullying at school: tackling the problem. *Research Centre for Health Promotion, University of Bergen*. URL: http://www.oecd.observer.org (date of access: 04.06.2026).

[233] Лесик А., Сапранкова К. Явище булінгу як психолого-педагогічний феномен освітнього процесу сучасного шкільного середовища. *Молодь і ринок*. 2023. № 5 (213). С. 139. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.282835

[234] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).

[235] Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).

наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 року № 1646[236], яким затверджено Порядок реагування на випадки булінгу та Порядок застосування заходів виховного впливу. Цей підзаконний нормативно-правовий акт закріплює обов'язкову процедуру розгляду повідомлення, визначення сторін булінгу, збирання інформації та прийняття рішення щодо необхідних заходів захисту й виховного впливу.

Разом з тим, адміністративна відповідальність за булінг установлена статтею 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення[237]. Вона передбачає відповідальність за вчинення булінгу, зокрема групою осіб або повторно, а також за неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам Національної поліції про випадки цькування. Якщо булінг вчиняється малолітніми або неповнолітніми особами, які не досягли віку адміністративної відповідальності, відповідні заходи можуть застосовуватися до їхніх батьків або осіб, які їх замінюють. Отже, правове реагування на булінг не обмежене виховною роботою в межах закладу освіти, а може передбачати застосування адміністративно-правових засобів впливу.

Психологічний булінг є однією з найбільш поширених і водночас найскладніших для виявлення форм цькування. Він може проявлятися через систематичні образи, приниження, погрози, висміювання, поширення чуток, демонстративне ігнорування, ізоляцію дитини від колективу, нав'язування їй принизливого статусу або створення постійного відчуття страху й безпорадності. У науковій літературі психологічний булінг розглядається як форма насильства, спрямована на заподіяння психічної шкоди потерпілому. Науковці виділяють дві його основні форми: «вербальний булінг», що проявляється у систематичних образах, приниженні, погрозах, глузуванні та інших словесних проявах психологічного тиску, і «соціальний булінг», який полягає у свідомому виключенні дитини з колективу, її ігноруванні, бойкоті, поширенні чуток, публічному приниженні та інших способах соціальної ізоляції[238].

Особливістю психологічного булінгу є те, що його наслідки не завжди мають зовнішні ознаки, проте можуть виявлятися у зниженні

[236] Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).

[237] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 05.07.2026).

[238] Кулешова О. В., Міхеєва Л. В. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 1. С. 156. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-25

самооцінки, тривожності, замкненості, небажанні відвідувати заклад освіти, погіршенні успішності, порушеннях сну та інших змінах поведінки. Служба освітнього омбудсмена неодноразово наголошувала, що булінг може спричиняти психічну чи фізичну шкоду, приниження, страх, тривогу та соціальну ізоляцію потерпілої особи.

Фізичний булінг охоплює побиття, штовхання, завдання ударів, насильницьке обмеження свободи пересування, пошкодження речей, принизливий фізичний контакт або інші дії, що спричиняють біль, тілесні ушкодження чи страх перед їх заподіянням. Така форма булінгу потребує особливо швидкого реагування, оскільки може створювати безпосередню загрозу життю або здоров'ю дитини. За наявності ознак адміністративного чи кримінального правопорушення заклад освіти не може обмежитися внутрішнім примиренням сторін або проведенням виховної бесіди. Першочерговими заходами повинні бути припинення насильства, забезпечення безпеки потерпілої дитини, фіксація обставин події та повідомлення компетентних органів.

Окремою формою булінгу є кібербулінг, який здійснюється з використанням соціальних мереж, месенджерів, ігрових платформ, мобільних телефонів та інших цифрових технологій. Він має прояв у поширенні принизливих повідомлень, фотографій або відеозаписів, створенні фальшивих облікових записів, виключенні з онлайн-груп, публічному висміюванні, погрозах, переслідуванні чи розголошенні особистої інформації. ЮНІСЕФ визначає кібербулінг як повторювану поведінку із застосуванням цифрових технологій, спрямовану на залякування, приниження або провокування негативних емоцій у потерпілої особи.

Небезпека кібербулінгу полягає в його безперервності, масштабності та складності припинення. Ми погоджуємося з думкою тих авторів, що у такому просторі немає жодних захисних для жертви бар'єрів – ані часових, ані просторових, тому швидко, лише натисканням кнопки, образлива інформація поширюється серед тисяч людей[239]. Водночас, якщо традиційне цькування нерідко обмежене простором закладу освіти, то цифрове переслідування може тривати цілодобово, охоплювати необмежене коло спостерігачів і зберігатися в мережі протягом тривалого часу. Крім того, анонімність цифрового середовища послаблює почуття відповідальності кривдника та ускладнює його ідентифікацію. За даними ЮНІСЕФ, оприлюдненими у 2025 році, близько сорока п'яти відсотків опитаних дітей і молодих людей в Україні стикалися з певними формами

[239] Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44.

кібербулінгу, а частина потерпілих не зверталася по допомогу. Ці дані підтверджують необхідність поєднання правових, освітніх, психологічних і цифрових механізмів захисту дітей.

Важливою передумовою належного реагування є розмежування булінгу та звичайного конфлікту. Не кожна сварка, одноразова образа чи суперечка між учнями утворює склад булінгу. Конфлікт може бути ситуативним, виникати між відносно рівними сторонами та не мати систематичного характеру. Натомість булінг передбачає повторюваність або тривалість агресивної поведінки, заподіяння шкоди та дисбаланс можливостей сторін. Це розмежування має принципове значення для застосування медіації: якщо у звичайному конфлікті вона може бути основним способом його врегулювання, то у випадку булінгу можливість медіативної процедури повинна визначатися лише після оцінки безпеки, добровільності та психологічної готовності потерпілої дитини.

Медіація не повинна застосовуватися як засіб перекладання відповідальності за припинення булінгу на потерпілу особу. Неприпустимим також є примушування дитини до безпосередньої зустрічі з кривдником, принесення взаємних вибачень або укладення формального «примирення», якщо вона відчуває страх, психологічний тиск чи небезпеку. Дисбаланс сил, який є типовою ознакою булінгу, може поставити потерпілу сторону в нерівне становище та позбавити її можливості вільно висловити свою позицію. За таких умов медіація не тільки не забезпечить відновлення, а й може призвести до повторної психологічної травматизації.

Разом із тим це не означає повного виключення відновних практик у ситуаціях, пов'язаних із булінгом. Після припинення насильства, забезпечення захисту потерпілої дитини та виконання обов'язкових процедур реагування медіативні інструменти можуть бути використані для усвідомлення кривдником наслідків власної поведінки, відшкодування заподіяної шкоди, відновлення безпечної комунікації, визначення правил подальшої взаємодії та попередження повторних випадків. Проте така процедура має бути проведена лише за добровільної згоди потерпілої сторони, із залученням підготовленого фахівця та з урахуванням віку, психологічного стану й найкращих інтересів дитини.

Міжнародні стандарти захисту дітей також виходять із необхідності комплексної протидії будь-яким формам насильства. Стаття 19 Конвенції ООН про права дитини[240] зобов'язує держави вживати законодавчих, адмі-

[240] Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 04.06.2026).

ністративних, соціальних та освітніх заходів для захисту дитини від усіх форм фізичного або психічного насильства, образ чи жорстокого поводження. Комітет ООН з прав дитини наголошує, що захист від насильства повинен охоплювати не лише реагування на вже вчинені порушення, а й ефективні профілактичні, освітні та відновні механізми.

Рада Європи розглядає булінг, кібербулінг і насильство у школах як порушення прав дітей та молоді на життя без насильства й навчання у безпечному середовищі. У європейських рекомендаціях наголошено на необхідності цілісного загальношкільного підходу, який передбачає взаємодію адміністрації, педагогів, учнів, батьків, психологів та інших фахівців, розвиток систем підтримки однолітків і формування ненасильницької культури спілкування.

Практика України свідчить, що ефективність протидії булінгу значною мірою залежить від своєчасності повідомлення та належного документування обставин події. Служба освітнього омбудсмена рекомендує подавати письмову заяву керівникові закладу освіти, оскільки це сприяє фіксації фактичних обставин, організації роботи комісії та подальшому збиранню доказів. Водночас у практичній діяльності закладів освіти залишаються випадки замовчування конфліктів, формального розгляду заяв або прагнення вирішити ситуацію виключно всередині закладу, що може погіршувати становище потерпілої дитини та сприяти повторенню насильства.

Сучасний розвиток українського законодавства свідчить про поступовий перехід від суто карального реагування до поєднання юридичної відповідальності із заходами виховного та відновного впливу. Зокрема, у 2025 році було затверджено Типову програму для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування)[241], спрямовану на корекцію поведінки, усвідомлення її наслідків і попередження повторного вчинення цькування. Такий підхід підтверджує, що відповідальність за булінг повинна поєднуватися із системною роботою з кривдником, потерпілою особою, свідками, батьками та педагогічним колективом.

Отже, булінг може бути підставою для застосування шкільної медіації лише за умови правильного розуміння її допоміжної та відновної ролі. Медіація не замінює обов'язкового повідомлення компетентних органів, розгляду випадку булінгу, забезпечення безпеки потерпілої дитини чи притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

[241] Про затвердження Типової програми для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування) : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.06.2025. № 294-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0294739-25#Text (дата звернення: 04.06.2026).

Її призначення полягає у відновленні порушених відносин після припинення насильства, формуванні відповідальності кривдника, відшкодуванні шкоди та запобіганні повторенню конфліктної поведінки. Поєднання правозахисного, адміністративного, психологічного й медіативного механізмів здатне забезпечити не формальне припинення окремого випадку цькування, а створення безпечного, толерантного й орієнтованого на найкращі інтереси дитини освітнього середовища.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що булінг є однією з найбільш поширених і суспільно небезпечних форм порушення прав дитини в освітньому середовищі, яка виходить за межі звичайного міжособистісного конфлікту та потребує комплексного правового, педагогічного й психологічного реагування. Його характерними ознаками є систематичність, наявність дисбалансу сил між учасниками, заподіяння фізичної або психологічної шкоди потерпілій особі та високий ризик повторення протиправної поведінки.

Національне законодавство сформувало цілісну систему протидії булінгу, яка включає нормативне визначення цього явища, обов'язки закладів освіти щодо забезпечення безпечного освітнього середовища, спеціальний порядок реагування на випадки цькування та адміністративну відповідальність за його вчинення. Водночас ефективність такого механізму значною мірою залежить від своєчасного виявлення випадків булінгу, належної взаємодії адміністрації закладу освіти, педагогів, психологічної служби, батьків і компетентних державних органів.

Особливу увагу необхідно приділяти різним формам булінгу, зокрема психологічному, фізичному та кібербулінгу, оскільки кожна з них має власні способи прояву, специфічні наслідки та потребує відповідних засобів профілактики й реагування. В умовах цифровізації освітнього середовища особливої актуальності набуває кібербулінг, який характеризується швидкістю поширення інформації, анонімністю кривдника, тривалим впливом на потерпілу особу та складністю повного припинення негативних наслідків.

Проведений аналіз свідчить, що застосування шкільної медіації у справах, пов'язаних із булінгом, потребує особливо виваженого підходу. Медіація не може підміняти передбачені законом механізми реагування на випадки булінгу, виконання адміністрацією закладу освіти

встановлених обов'язків чи притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Її використання є допустимим лише за умови забезпечення безпеки потерпілої дитини, відсутності загрози повторної віктимізації, добровільної участі сторін та дотримання принципу найкращих інтересів дитини.

Разом із тим шкільна медіація може ефективно виконувати відновну функцію після припинення насильства та реалізації, передбачених законом заходів реагування. Вона сприяє усвідомленню кривдником наслідків власної поведінки, добровільному прийняттю відповідальності, відновленню конструктивної комунікації, відшкодуванню заподіяної шкоди та попередженню повторних конфліктів. Відповідно медіативні процедури доцільно розглядати як важливий елемент системи відновного правосуддя й сучасної освітньої політики, а не як альтернативу правовим механізмам захисту дитини.

Міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини також підтверджують необхідність поєднання правових, освітніх, психологічних та відновних заходів протидії насильству. Забезпечення права дитини на безпечне освітнє середовище вимагає не лише своєчасного припинення булінгу, а й формування культури ненасильницького спілкування, взаємної поваги, відповідальності та мирного врегулювання конфліктів.

Таким чином, шкільна медіація повинна розглядатися як складова комплексної системи захисту прав дітей у закладах освіти. Її ефективне застосування можливе лише за умови чіткого розмежування конфлікту та булінгу, належного дотримання вимог законодавства щодо реагування на випадки цькування, забезпечення добровільності участі сторін та безумовного пріоритету найкращих інтересів дитини. У зв'язку із викладеним можна зробити висновок, що інтеграція медіативних технологій із правовими, психологічними та виховними механізмами створює передумови для формування безпечного, інклюзивного й толерантного освітнього середовища, у якому забезпечено належний рівень захисту прав усіх учасників освітнього процесу.

Анотація

У розділі здійснено комплексний аналіз правового забезпечення шкільної медіації як одного із сучасних механізмів захисту прав дітей та формування безпечного освітнього середовища. Розкрито поняття, правову природу, принципи, функції та особливості шкільної медіації, визначено її місце у системі альтернативного врегулювання конфліктів

за участю учасників освітнього процесу. Досліджено нормативно-правові засади застосування шкільної медіації в Україні, проаналізовано положення Закону України «Про медіацію», законодавства у сфері освіти, міжнародних стандартів захисту прав дитини та сучасних наукових підходів до розвитку відновних практик.

Особливу увагу приділено булінгу як одній з найбільш поширених підстав застосування медіативних технологій у закладах освіти. Проаналізовано правову природу булінгу, його основні форми, характерні ознаки, особливості нормативного регулювання та механізми реагування відповідно до чинного законодавства України. Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування звичайного конфлікту та булінгу як передумови правильного вибору способів захисту прав дитини. Визначено межі застосування шкільної медіації у справах, пов'язаних із булінгом, із дотриманням принципів добровільності, безпеки, конфіденційності, рівності сторін і забезпечення найкращих інтересів дитини.

Зроблено висновок, що шкільна медіація не може підміняти встановлені законом механізми юридичної відповідальності, однак є ефективним відновним інструментом, який сприяє конструктивному врегулюванню конфліктів, формуванню культури ненасильницького спілкування, розвитку відповідальної поведінки учасників освітнього процесу та зміцненню сучасної системи захисту прав дітей.

Література

1. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46.
2. Бондар В. І., Лях Т. Л., Нохріна І. С. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 3–11. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1
3. Воронова В., Ковальчук В., Велько К. Психоемоційний стан учнів підліткового віку в умовах війни в Україні. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*. 2025. Т. 3, № 1. С. 30–38. DOI: https://doi.org/10.31891/pcs.2025.1(1).117
4. Денисюк М. Я. Діяльність ювенальної превенції України щодо протидії булінгу у шкільному середовищі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2023. № 39. С. 117–123. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10200438
5. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).

6. Ісаченко В. Оптимізація соціально-психологічного клімату в умовах війни. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 2 (11). С. 50–57.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 04.06.2026).
8. Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 04.06.2026).
9. Кулешова О. В., Міхеєва Л. В. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 1. С. 154–158. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-25
10. Лесик А., Сапранкова К. Явище булінгу як психолого-педагогічний феномен освітнього процесу сучасного шкільного середовища. *Молодь і ринок*. 2023. № 5 (213). С. 137–142. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.282835
11. Медіація – інструмент ефективного розв'язання шкільного конфлікту. Вища школа адвокатури НААУ. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/mediatsiya-instrument-efektyvnogo-rozvyazannya-shkilnogo-konfliktu (дата звернення: 04.06.2026).
12. Мирза С. С., Кривопиша А. О. Шкільна медіація як спосіб подолання булінгу та захист прав дітей. *Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією України в умовах глобальних викликів сьогодення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 27 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 69–73.
13. Новгородський Р. Г., Пилипенко Д. В. Шкільна медіація як технологія розв'язання конфліктів у закладах середньої освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2022. № 1. С. 61–68. DOI: https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-1
14. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem. Research Centre for Health Promotion, University of Bergen. URL: http://www.oecd.observer.org (date of access: 04.06.2026).
15. Петрочко Ж., Лютий В., Косьміна М. Умови впровадження медіації як відновної практики в закладах загальної середньої освіти. *Social Work and Education*. 2025. Vol. 12, № 1. P. 69–80. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.1.6
16. Приходькіна Н. О. The role of mediation in fostering a culture of dialogue and social cohesion in the community. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2026. № 1 (59). С. 1385–1405. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2026-1(59)-1385-1405
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).
18. Про затвердження Типової програми для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування) : Наказ Міністерства соціальної політики України

від 11.06.2025 № 294-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0294739-25#Text (дата звернення: 04.06.2026).
19. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).
20. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).
21. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 04.06.2026).
22. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 04.06.2026).